

ПАСІЧНИК

Наталя Олексіївна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри прикладної
математики,
статистики та економіки
Кіровоградського державного
педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
(м. Кіровоград)

**ПРОФЕСОР І.І. ПАТЛАЄВСЬКИЙ (1839–1883): НАРИСИ БІОГРАФІЇ
ТА НАУКОВОГО ДОРОБКУ**

У статті досліджуються основні етапи життєдіяльності професора фінансового права Новоросійського університету І.І. Патлаєвського (1839–1883 рр.), визначається вплив видатного вченого-економіста М.Х. Бунге на формування політико-економічних поглядів науковця. Аналізуються наукові праці Патлаєвського, яким притаманне нестандартне та дискусійне авторське трактування окремих проблем тогочасної фінансово-правової науки. Розкриваються окремі особистісні характеристики вченого.

Ключові слова: *фінанси, фінансове право, політична економія, статистика, грошовий обіг, грошова система, бюджет.*

В статье исследуются основные этапы жизнедеятельности профессора финансового права Новороссийского университета И.И. Патлаевского (1839-1883 гг.), определяется влияние выдающегося ученого-экономиста Н.Х. Бунге на формирование политико-экономических взглядов ученого. Анализируются научные работы Патлаевского, которым свойственна нестандартная и дискуссионная авторская трактовка отдельных проблем финансово-правовой науки того периода. Раскрываются отдельные личностные характеристики ученого.

Ключевые слова: *финансы, финансовое право, политическая экономия, статистика, денежное обращение, денежная система, бюджет.*

The article explores the main stages of life of professor Financial Law of at Novorossiia University – I.I. Patlaevskyy (1839-1883), it is determined the effect of prominent economist N.H. Bunge on the formation of political and economic views of the scientist. The article analyzes the scientific work of Patlaevskyy, that is characterized by non-standard author's treatment of individual problems of financial and legal science of the period. Disclosed individual personality characteristics of the scientist.

Keywords: *finance, financial law, political economy, statistics, monetary circulation, monetary system, the budget.*

У Російській імперії протягом другої половини XIX ст. відбувався інтенсивний розвиток фінансово-правових ідей, формування наукових шкіл і напрямів, представники яких досліджували різноманітні фінансові та фінансово-правові питання. Поява значної кількості наукових розробок з даної проблематики відображала становлення фінансової і фінансово-правової наук як самостійних сфер наукових досліджень. У той період вітчизняна фінансова наука і фінансове право розвивалися в окремих регіональних центрах теоретичних досліджень, що були представлені переважно університетами. Одним із осередків розвитку фінансово-правової науки був юридичний факультет Імператорського Новоросійського університету (м. Одеса). Діяльність і творча спадщина викладачів університету – І.І. Патлаєвського, Л.В. Федоровича, С.І. Іловайського, Г.І. Тіткіна та ін. не лише збагатили тогочасну економічну і фінансово-правову науки, а й вплинули на їхній подальший розвиток. Внесок вищеназваних науковців у розвиток фінансів і фінансового права був зазначений ще в працях дореволюційного періоду, зокрема Е.М. Берендтса, А.М. Зака, Й.М. Кулішера, І.І. Янжула, В.М. Твердохлебова та ін. Монографія професора російської історії О.І. Маркевича [12], видана 1890 року до 25-річчя Новоросійського університету під скромною назвою «историческая записка», являла собою системну працю з історії Новоросійського університету. У ній подано змістовний матеріал щодо наукової біографії викладачів кафедри фінансового права І.І. Патлаєвського та С.І. Іловайського і викладачів кафедри політичної економії і статистики – М.М. Вольського, О.С. Посникова. Л.В. Федоровича. При написанні твору були використані офіційні документальні джерела, архівні дані, спогади, що дозволило автору подати не лише формалізовану інформацію про викладачів, а й навести цікаві особистісні характеристики. У виданнях до 75-річниці [15] та 100-річчя університету [9] не характеризуються І.І. Патлаєвський та С.І. Іловайський як викладачі фінансового права і в цілому

подається заідеологізована інформація щодо більшості викладачів юридичного факультету; зазначається, що вони були людьми вірнопідданими, які в своїх курсах намагалися відстоювати непорушність монархії в Росії [9, с. 25]. У той же час в історико-економічних та історико-правових дослідженнях радянської доби відзначається вклад І.І. Патлаєвського та С.І. Іловайського в розвиток фінансової і фінансово-правової наук [2].

Вагомість внеску викладачів фінансового права Новоросійського університету другої половини ХІХ ст. у сучасній науковій літературі представлена науковим доробком вітчизняних вчених, таких як В.Л. Андрущенко [1], О.Д. Василик [5], В.В. Небрат [14], В.М. Орлик [16], [17], В.В. Хохуляк [27], [28], [29], С.І. Юрій, В.М. Федосов [26] та інших. Сучасні дослідники аналізують наукову спадщину І.І. Патлаєвського, в основному, у контексті дослідження історії науки фінансового права або при характеристиці становлення окремих інститутів фінансового права. Біографічний словник професорів Одеського (Новоросійського) університету містить автобіографічну довідку про І.І. Патлаєвського як юриста, фахівця з державного права [24, с. 443–444].

У межах даної статті ми розглянемо основні етапи життєдіяльності професора фінансового права Новоросійського університету І.І. Патлаєвського, його наукові інтереси та переконання, а також проаналізуємо наукові праці вченого.

Інокентій Іустинович Патлаєвський (1839–1883 рр.) народився в м. Золотоноша Полтавської губернії у родині купців. Навчався спочатку у повітовому училищі, під час ревізії якого був відзначений як здібний учень директором училищ Полтавської губернії А.А. Глушановським [18] і за його протекцією переведений до Полтавської гімназії, котру закінчив 1858 року з медаллю та вступив до Київського університету на юридичний факультет. Навчання І.І. Патлаєвського в університеті співпало у часі з процесом поступових ліберальних перетворень в Російській імперії, пов'язаних з початком (з 1855 року) правління імператора Олександра ІІ, котрі зумовили

загальне пожвавлення суспільних і наукових процесів. Послаблення контролю та цензури, поновлення права університетів виписувати з-за кордону книги та періодичні видання без цензурного перегляду [25, с. 357], відміна заборони запрошення закордонних науковців для роботи в університетах та інші фактори стимулювали розвиток наукової думки. Викладання юридичних наук у той час здійснювалося на основі «свода» законів Російської імперії – офіційного зібрання діючих законодавчих актів Російської імперії, діючого джерела права; ніякі філософсько-історичні елементи при викладанні юридичних наук не допускалися.

Під час навчання в університеті значний вплив на формування політико-економічних поглядів І. Патлаєвського мав видатний український вчений-економіст, відомий громадський діяч, майбутній міністр фінансів Російської імперії (1881–1886 рр.) М.Х. Бунге, з приходом якого на кафедру політичної економії і статистики Київського університету в 1850 році викладання економічних дисциплін набуло професійного та системного характеру. М.Х. Бунге – це ціла епоха в історії розвитку Київського університету й історії розвитку університетської економічної науки [8]. Саме він привніс у навчальний процес просвітницькі ідеї, інтерес до явищ західноєвропейського життя і науки [3, с. 76]. Серед визначних рис науково-педагогічної діяльності Бунге сучасники відзначали небайдужість до студентської молоді, уміння розгледіти їхні особистісні здібності й таланти і, як наслідок, наявність значної кількості студентів, які цікавилися політичною економією і статистикою, які викладав Микола Християнович; жоден з тогочасних викладачів Київського університету не мав такої кількості учнів і послідовників [3, с. 77]. Він перший почав проводити практичні заняття зі студентами; додатково займався вдома зі своїми учнями німецькою і французькими мовами, щоб вони самостійно могли опрацьовувати наукові праці іноземних науковців [3, с. 76]. Юридична освіта та глибокі економічні знання дозволили М.Х. Бунге виокремити та інтерпретувати економічний зміст у поліційному, торговельному та фінансовому праві [6]. Ґрунтовність здобутих в університеті економічних знань буде у майбутньому

чітко простежуватися в усіх наукових працях І.І. Патлаєвського. Також вплив на Інокентія Іустиновича, як учня М.Х. Бунге, проявлявся у критичному ставленні до економічної теорії К. Маркса та інших соціалістичних концепцій, ідеї яких проникали в університети Наддніпрянської України.

1862 р. І.І. Патлаєвський закінчив університет кандидатом законодавства. Свою викладацьку діяльність науковець розпочав з 7 серпня 1863 р. виконувачем обов'язків професора кафедри законів казенного управління Ніжинського ліцею князя Безбородько (кафедра залишилася вакантною внаслідок закордонного відрядження професора Ждановича), де викладав до 1866 року [7, с. 297]. І.І. Патлаєвський працював у славетному ліцеї у не найкращі для даного навчального закладу часи. Непривабливі матеріальні умови (оплата праці викладача ліцею була майже вдвічі меншою, ніж платня вчителя гімназії), незначна престижність даної праці призвела до частотої зміни значної кількості викладачів ліцею [7, с. 123–124]; кафедри посідали кандидати на короткий час, бажаючи скористатися необтяжливими обов'язками і наявним вільним часом, який вони використовували для підготовки для здобуття вищих наукових ступенів. Ці можливості використав і Інокентій Іустинович, який 1865 року склав іспит у Київському університеті на звання магістра фінансового права та підготовки дисертації. У період викладацької діяльності у Ніжинському ліцеї Патлаєвський зблизився з найкращими професорами ліцею – істориком І.В. Лашнюковим (викладав також і статистику), який не був краснобаєм, але пробуджував думки навіть у «опустившихся и ленивых умов» [30, с. 411] і професором російської словесності Ф.Я. Вороним [7, с. 124.] – носіями прогресивних поглядів відміни кріпосництва, аналітичності дослідження різноманітних суспільних явищ.

1866 року юридичний факультет Новоросійського університету за пропозицією професора історії російського права даного навчального закладу Ф.І. Леонтовича (майбутній ректор Новоросійського університету, який був знайомий з Патлаєвським ще з часів навчання у Київському університеті) запросив молодого науковця викладати фінансове право [12, с. 540], і з 1866

І.І. Патлаєвський починає читати лекції з фінансового права.

31 грудня 1868 р. науковець захищає магістерську дисертацію «Денежный рынок в России с 1700 по 1762 г.» [20]. Предметом даної історико-економічної праці було дослідження стану грошового ринку Російської імперії протягом першого періоду історії існування сучасної грошової системи, а головним завданням – визначення цінності грошей у зазначений період [20, с. 71]. У контексті розв'язання завдання дослідження І.І. Патлаєвський характеризує цінність дорогоцінних металів на європейському ринку у XVIII (гл. I) [20, с. 91–127], баланс російської зовнішньої торгівлі (гл. II) [20, с. 128–176], добування золота і срібла в Російській імперії з 1704 по 1762 рр. (гл. III) [20, с. 177–188], державну монетну систему (гл. IV) [20, с. 189–258], стан вексельного курсу та динаміку цін на хліб як основний продукт харчування населення (гл. V) [20, с. 259–284]. На основі ґрунтовного аналізу значного обсягу теоретичного матеріалу й різноманітної економіко-статистичної інформації, поданій в історичній ретроспективі, І.І. Патлаєвський формулює економічно виважені висновки по кожній главі та в цілому відзначає, що цінність монет і кредитних засобів обігу залежить від цінності наявних дорогоцінних металів, а не від кількості монет; на цінність монет впливають як внутрішньодержавні економіко-політичні процеси, так і світогосподарські. Дисертаційне дослідження отримало схвальні відгуки, наприклад, російський історик німецького походження професор О.Г. Брікнер (професор кафедри історії Дерптського університету) відзначив ґрунтовність, самостійність розробки молодого вченого та важливість наукових результатів [4].

Після захисту магістерської дисертації (17 січня 1869 р. затверджений магістром) І.І. Патлаєвський поїхав закордон у дворічне відрядження. Працював він переважно в Гейдельбергу [24, с. 444] у найстарішому університеті на території Німеччини. У закордонному відрядженні Інокентій Іустинович ґрунтовно опрацював політекономічну літературу [12, с. 541] – твори англійських економістів А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. Мілля, Г. Маклеода, Т. Мальтуса, Т. Тука; французьких – Ж.-Б. Сея, К.Ф. Бастіа, Ж.Г. Курсель-

Сенеля; німецьких – А. Вагнера, І. Гельферіха, К. Кніса, К. Небеніуса, Л. Штейна, ідеї яких сприяли остаточному оформленню ліберальних фінансово-економічних наукових поглядів Патлаєвського. Ознайомлення з тогочасною передовою науковою економічною і фінансовою думкою дозволило підготувати деталізовану докторську дисертацію «Теория денежного обращения Рикардо и его последователей» [23] – одне з перших комплексних досліджень у вітчизняній фінансовій літературі, присвячених аналізу наукового обґрунтування грошового обігу [28, с. 77], яку він успішно захистив 11 квітня 1871 р. Це був перший захист докторської дисертації з фінансового права в університетах Наддніпрянської України. Дане дослідження було з актуальної проблематики вивчення європейського досвіду регулювання грошового ринку й охоплювало: по-перше, виявлення суспільно-економічних умов, що зумовили розробку Д. Рікардо теорії грошового обігу; по-друге, теоретичний аналіз основних положень даної теорії та її головних протиріч; по-третє, наслідки практичного застосування положень теорії Д. Рікардо у законодавчій діяльності (на прикладі акту Роберта Піля, 1819 р.) та банківську практику (застосування рикардівських положень до паперових грошей); по-четверте, розвиток теорії Д. Рікардо його послідовниками. У дисертації І.І. Патлаєвський відкидає тогочасні традиційні наукові уявлення та доводить, що теорія грошового обігу Д. Рікардо ґрунтується на хибних засадах і, як наслідок, формує помилковий науковий напрям та неефективні практичні дії.

Після повернення з-за кордону – 1871 р. – І.І. Патлаєвський обраний спочатку екстраординарним (13 квітня 1871 р.), а потім – ординарним професором (20 вересня 1871 р.) фінансового права. Щорічно у Новоросійському університеті провідні професори навчального закладу виступали з актовими промовами наукового змісту, котрі були і важливим напрямом наукової діяльності викладачів, і формою спілкування з суспільством, і засобом подання власних ідей. 1876 р. І.І. Патлаєвський представив актову промову з надзвичайно актуальної на той період проблематики «О подходящих налогах» [21]. Актуальність промови була

зумовлена тим, що зміни соціально-економічних умов вимагали реформування податкової системи, яка знаходилася у стані переходу на новий рівень економічних відносин, побудованих на прибутково-майнових основах. У праці Патлаєвський аналізує домінуючі в європейській науці та господарській практиці підходи щодо податкової системи й окреслює деякі проблеми, які потребують розв'язання в податковій системі Російської імперії (існування подушної податі, недотримання основних принципів оподаткування, відсутність єдиних критеріїв побудови податкової системи, домінування непрямих податків, отримання податкових надходжень з продуктів споживання). В цій праці Патлаєвський висловлює власне нестандартне бачення податкової системи, усвідомлюючи дискусійність своїх підходів (заперечує справедливість прибуткових податків, виступає проти прогресивності оподаткування); проте підтримує оподаткування майна, майнову диференціацію податків. Науковець зазначає, що «поголовная подать прилична рабству, а подать на имущество – свобода», і тому в основу податкової системи необхідно закласти ідею «гражданской свободы или освобождения личности» [21, с. 123].

Принциповість, вимогливість до себе та до інших слугувала передумовою неодноразового вибору Патлаєвського колегами (1872, 1873, 1875, 1878–1879 рр.) до університетського суду, який розглядав справи порушення університетської дисципліни [12, с. 665–666]. Також Патлаєвський обирався деканом юридичного факультету Новоросійського університету, на даній посаді він перебував з 14 травня 1881 р. по 20 серпня 1882 р. (від посади відмовився у зв'язку призначенням його директором Одеського комерційного училища) [12, с. 657]. Твердість переконань зумовила значний вплив професора І.І. Патлаєвського в університеті та в суспільстві. Хоча ця непоступливість у поглядах призводила і до певних проблем. Наприклад, дисертації, що містили соціалістичні ідеї систематично відхилялися Патлаєвським як деканом (наприклад, праця Герценштейна, присвячена аналізу діяльності політеконома Родбертуса фон Ягцова, який був прихильником державного соціалізму). Дії

Патлаєвського викликали протидію з боку студентів і до розв'язання проблеми були залучені ректор університету професор Ярошенко, попечитель Одеського навчального округу Лавровський та І.І. Мечников (котрий користувався довірою студентів) [13, гл.10]. Ситуація була розв'язана на користь І.І. Патлаєвського, як декана, який вважався благонадійним і високопрофесійним викладачем, і саме ця подія призвела до рішення І.І. Мечникова про його звільнення. За радянських часів, ймовірно, саме цей епізод зумовив певне «забуття» професора І.І. Патлаєвського, хоча, як було вище зазначено, неприйняття економічних соціалістичних ідей було науковою позицією Патлаєвського як прихильника класичних ліберальних ідей.

В останні роки життя І.І. Патлаєвський, окрім викладацької діяльності, виконував обов'язки секретаря Одеського комітету торгівлі та мануфактур [10, с. 234], готував «Отчеты Одесского Комитета Торговли и Мануфактур о состоянии торговли г. Одессы за 1880 и 1881 г.». Інокентій Іустинович помер внаслідок важкої хвороби 10 серпня 1883 р. (після повернення з Кавказу), у віці сорока чотирьох років, з яких більш ніж 15 років він посідав кафедру фінансового права Новоросійського університету.

Після смерті І.І. Патлаєвського було надруковано його «Курс фінансового права» (Одеса, 1885) [22], який систематизував магістр політичної економії Л.В. Федорович (майбутній професор Новоросійського університету). Курс фінансового права було впорядковано за літографованими записами лекцій, які читав І.І. Патлаєвський 1879–1880 академічного року, відповідно, як зазначає укладач (Л.В. Федорович), текст має певні неточності, неможливо перевірити дані через відсутність посилань, законодавча і статистична інформація оновлена самим укладачем-редактором. Курс складається зі вступу, трьох частин і додатків. У вступі аналізується поняття «державне господарство», загальні риси розвитку державного господарства, стисло подається історія фінансової науки, зв'язок фінансів з іншими науками та структура науки про фінанси; перша частина присвячена характеристиці державних потреб; друга – державним доходам і третя частина – бюджету. Ця праця була видана за

рішенням вченої колегії навчального закладу, як спадщина, що, на їхню думку, варта зберігання для нащадків.

У науковій сфері І.І. Патлаєвський відомий чотирма вищеозначеними теоретичними дослідженнями. З приводу невеликої кількості публікацій учень Патлаєвського професор В.М. Палаузов зазначає, що Інокентій Іустинович був надзвичайно вимогливим до себе [19, с. X–XI], також причиною може виступати нестача часу в силу значної кількості різноманітних обов'язків, які виконував Патлаєвський та хворобливість науковця [12, с. 541].

У біографічному нарисі до курсу фінансового права, який підготував учень Інокентія Іустиновича В.М. Палаузов, подається характеристика Патлаєвського як особистості, викладача, науковця. Як викладач Патлаєвський прагнув до точності та ясності викладання, не терпів тріскучих, красивих фраз ні при викладанні, ні на кафедрі [19, с. IX]. Був прихильником наукового системного викладання, вимагав уникати суб'єктивізму викладання, прагнув предметної аргументованої критики. Прискіпливо ставився до наукових праць колег, вимагав науковості змісту і методів, вітав оригінальні погляди [19, с. X]. Вимогливо ставився до нових наукових кадрів, вимагав самостійності й аргументованості наукових переконань. Він не шукав штучної популярності й тому інколи про нього складалася хибна думка у колег і слухачів, як про «сурового педанта», норовливу, різку людину, проте по суті він був людиною з «добрим серцем», правдивий, чесний [19, с. XI–XII].

Науковий доробок першого яскравого представника Новоросійської (Одеської) школи фінансового права – професора І.І. Патлаєвського – становлять праці, присвячені проблемам історії, теорії та практики регулювання грошового обігу, податкової системи, фінансів і фінансового права. Унікальність і теоретична значущість наукових праць вченого ґрунтується на актуальності тематики досліджень, методології опрацювання матеріалу, новизні та значущості наукових результатів.

Список використаної літератури

1. Андрущенко В. Л. Орієнтири вітчизняної фінансової думки // В. Л. Андрущенко // Фінанси України. – 2000. – № 4. – С. 3–11.
2. Анишин А. Ю. К эволюции взглядов на предмет финансового права: от истории к современному состоянию. / А. Ю. Анишин // Финансовое право. – 2004. – № 3. – С. 3–7.
3. *Биографический* словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета св. Владимира (1834–1884) / сост. под ред. : В.С. Иконникова. – К. : Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. – 860 с.
4. Брикнер А. Г. О сочинении «Денежный рынок в России от 1700 г. до 1762 г.» И. И. Патлаевского / А. Г. Брикнер // Журн. М-ва народного просвещения. – 1869. – № 9, отд. 2. – С. 160–175.
5. Василик О. Д. Теорія фінансів : підручник / О. Д. Василик. – К. : НІОС, 2000. – 416 с.
6. Вернигора Л. Місце М. Бунге в розвитку вітчизняної економічної думки II половини XIX століття / Л. Вернигора // Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Економіка. – К. : Київ. ун-т, 2006. – Вип. 8. – С. 34–37.
7. *Гимназия* высших наук и Лицей князя Безбородко. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб., 1881. – 474 с.
8. *История* экономических учений : учеб. пособие // под ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знание, 2004. – 1300 с.
9. *Історія* Одеського університету за 100 років / Одес. держ. ун-т ім. І. І. Мечникова ; відп. ред. О. І. Юрженко. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1968. – 423 с.
10. *Історія* Одеської національної юридичної академії / голов. ред. С. В. Ківалов. – Одеса : Юрид. л-ра, 2002. – 340 с.
11. Лушникова М. В. Российская школа финансового права: портреты на фоне времени : монография / М. В. Лушникова, А. М. Лушников ; Ярославский гос. ун-т. – Ярославль, 2013. – 639 с. – (Сер. «Ярославская юридическая школа начала XXI века).
12. Маркевич А. И. Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета : ист. зап. Академические списки / А. И. Маркевич. – Одесса : Экон. тип., 1890.
13. Могилевский Б. Л. Мечников. Биографии и мемуары / Б. Л. Могилевский. – М. : ЖЗЛ, 1958.
14. Небрат В. В. Українська фінансова думка другої половини XIX – початку XX століть / В.В. Небрат. – К.: Ін-т екон. та прогнозів. НАНУ, 2007. – 224 с.
15. *Одесский* университет за 75 лет (1865–1940) / отв. ред. К. П. Добролюбский. – Одесса : Б. и., 1940. – 197 с.
16. Орлик В. М. Дожовтнева фінансово-правова література як джерело до вивчення проблем фінансової політики уряду Російської імперії кінця XVIII – початку XX ст. [Електронний ресурс] / В. М. Орлик // Історія науки і біографістика. – 2010. – № 2. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2010-2/10_orlyk.pdf

17. Орлик В. М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період : монографія / В. М. Орлик. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2007. – 631 с.
18. Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. – Полтава : Типо-литогр. преемников Дохмана, 1912.
19. Палаузов В. Памяти И. И. Патлаевского / В. Палаузов // Курс финансового права И. Патлаевского. – Одесса, 1885.
20. Патлаевский И. И. Денежный рынок в России от 1700 до 1762 года / И. И. Патлаевский // Зап. Имп. Новорос. ун-та. – 1868. – Т. 2.
21. Патлаевский И. И. О подоходных налогах / И. И. Патлаевский // Сб. государственных знаний / под ред. В. П. Безобразова. – СПб., 1877. – Т. 4.
22. Патлаевский И. Курс финансового права / Патлаевский И. – Одесса : Тип. "Одес. вестн.", 1885. – 279 с.
23. Патлаевский И. И. Теория денежного обращения Рикардо и его последователей / И. И. Патлаевский // Зап. Имп. Новорос. ун-та. – Одесса, 1871. – Т. 6.
24. Професори Одеського (Новоросійського) університету : біогр. словник. – 2-ге вид., доп. / відп. ред. В. А. Сминтина. – Одеса : Астропринт, 2005. – Т. 3 : К–П. – 600 с.
25. Рождественський С. В. Исторический обзор деятельности народного просвещения 1802–1902 / С. В. Рождественський. – СПб., 1902.
26. Фінанси : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2012. – 687 с.
27. Хохуляк В. В. Інокентій Патлаєвський та наука фінансового права у Новоросійському університеті м. Одеси / В. В. Хохуляк // Право України : юрид. журн. – 2012. – № 8. – С. 334–340.
28. Хохуляк В. В. Наука фінансового права у Новоросійському університеті м. Одеси (кін. XIX – поч. XX ст. / В. В. Хохуляк // Наук. пр. Нац. ун-ту «Одеська юридична академія» : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) – Одеса : Юрид. л-ра, 2012. – Т. 12. – С. 75–86.
29. Хохуляк В. В. Постаті і час : становлення науки фінансового права у стінах Новоросійського університету м. Одеси : (кінець XIX–початок XX ст.) / В. В. Хохуляк // Право України. – 2013. – № 1/2. – С. 171–178.
30. Trocina K. I.V. Lashnyukov / K.Trocina // Gimnaziya vysshix nauk i Licej knyazyа Bezborodko. – SPb., 1881. – Otd. 2. – S. 408–413.